

उद्योजकता विषयाचे अध्यापनशास्त्र

Vijaya V. Patil,

School Of Education,

Y.C.M.O.U, Nashik.

प्रास्ताविक

उद्योजकता विकास सर्वच अभ्यासक्रमात येऊ लागलेला आहे. नॅशनल कॉन्सिल ऑफ टीचर एज्युकेशन (NCTE,2010) च्या आकृतीबंधानुसार शिक्षण प्रशिक्षणाबाबत ' उद्योजकता शिक्षण' (Enterpreneneur Education) ह्या विषयाचा समावेश करण्यात आला आहे.शालेय स्तरावरही त्या अनुषंगाने अभ्यासक्रमातील बदल अपेक्षित आहेत. वास्तविक पाहता ८ वी ते १०वी च्या अभ्यासक्रमात सहशालेय कार्यक्रमांत 'उद्योजकता' ह्या विषयांशी संबंधित वैकल्पिक विषय देण्यात आलेले आहेत. भविष्यकाळात शाळेतील शिक्षकांना उद्योजकता विषयाच्या अध्यापनासाठी पारंपरिक अध्यापनशास्त्र उपयुक्त पडणार नाही. प्रस्तुत शोध निबंधात शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये 'उद्योजकता- अध्यापनशास्त्र' या विषयाची चर्चा करण्यात आलेली आहे.शिक्षक प्रशिक्षणात अध्यापनशालातील संभाव्य बदलाविषयी उहापोह करण्यात आलेला आहे.

शिक्षक प्रशिक्षण आणि उद्योजकता (Teacher Education & Enterprenurship)

उद्योजकतेच्या प्रशिक्षणासंदर्भात 'शिक्षक' ह्या घटकात प्रामुख्याने बदल घडवावे लागतील. शिक्षकांना योग्य कौशल्ये, ज्ञान आणि दृष्टीकोबरोबरच नवीन अभ्यासक्रम, अध्यापनशास्त्र आणि अध्यायनाचे वातावरण उपलब्ध करून द्यावे लागेल.तरच शिक्षक उद्योजकतेच्या क्षमता अवगत करू शकतील.

१. शिक्षकांना कसे शिक्षित केले पाहिजे?
२. शिक्षक प्रशिक्षकामध्ये त्यादृष्टीने कोणकोणत्या बाबींचा समावेश करावा लागेल?
३. शाळेतील शिक्षकांना कोणत्या प्रकाराची सुविधा ह्या विषयांच्या अध्यापनासाठी उपलब्ध कराव्या लागतील.?

यासारखे अनेक प्रश्न उपस्थित राहतात.ह्या विविध प्रश्नांविषयीचा उद्योजक Europeon Training Foundation (ETF) मार्फत २०११ मध्ये केलेला आहे.

उद्योजकता शिक्षण म्हणजे काय? (What is Enterprenurship Education)

शिक्षकाच्या अध्यायनात आणि अध्यायनाच्या आनुलाग्र बदल होतील. शिक्षकांना विद्यार्थ्यांमध्य कृतीत रूपांतर करण्याची क्षमता विकसित करावी लागेल.हे पारंपारिक अध्यापनपध्दतीने शक्य नाही. सक्रीय विद्यार्थी केंद्रीत अध्यापनशास्त्र आणि अध्ययन कृती हया बाबी शिक्षकांना अवगत कराव्या लागतील. शिक्षकांची नवीन भूमिका म्हणजे 'अध्ययन मार्गदर्शक (learning facilitator) निर्माण होणार आहे.त्यासाठी उद्योजगतशील शिक्षक च्या विविध वैशिष्ट्यांचा त्यात समावेश होतो.....

शिक्षकाला काही व्यवसायिक क्षमतेचा विद्यार्थ्यांना संपूर्ण अध्यासनाच्या प्रक्रियेमध्ये मार्गदर्शन करण्यासाठी करावा लागेल.पारंपारिक अध्ययनपध्दती ,माहिती व ज्ञानाचे संप्रेषण आणि 'खडू आणि बोलणे' (chalk & talk) हया द्वारे माहिती व्हासो ते शक्य नाही. शिक्षकांना विद्यार्थ्यांना नियोजनाचा कृतीसाठी आधार देणे, कृतीप्रदान अध्ययन (Activity based learning.) व त्यात विमर्शन व सामान्यीकरणाच्या पाय-यांपर्यंत जावे लागेल.यांत फक्त शिक्षकांचा बदल अपेक्षित नाही तर विद्यार्थ्यांना खात्री लायक, प्रत्यक्षितांचा अनुभव आणि वास्तव अध्ययनाचे आवश्यक घटक आहेत. त्यासाठी शिक्षकांना शाळेच्या बाहेरच्या वातावरणात जावे लागेल. उदा. भावातल्या उद्योगांच्या ठिकाणी विद्यार्थ्यांच्या क्षेत्रीय भेटी देणे,उद्योजकांच्या शाळेमध्ये भेटी देणे हयासारख्या कृती कराव्या लागतील.शाळा व स्थानीक समुदाय हयांना एकत्रित काम करावे लागेल.परिणामकारक असेल तरच फक्त 'शिक्षक प्रशिक्षण' फक्त शिक्षक प्रशिक्षणातच बदल करावा लागणार नाही. ही कृती परीणामकारक करायला हवी

वर्तमानकालिन स्थितीत शिक्षक प्रशिक्षण, शालेयस्तरावरील अभ्यासक्रम व अंमलबजावणी ही राष्ट्रीय किंवा राज्यस्तरीय निर्णयावर असते.उद्योजकता शिक्षणासाठी काही उद्योगशील शाळा (entrepreneurial schools) ची गरज भासेल.स्थानिक, शालेय स्तावरील सहकार्य हे शिक्षकांच्या निरंतर व्यावसायिक विकासातील मोठा भाग असेल. म्हणुन सेवांतर्गत 'शिक्षक –प्रशिक्षण' ला औद्योगिक संघटना, सारख्या बहिस्थ घटकांची मदत घ्यावी लागेल. राष्ट्रीय धोरण व स्थानिक स्तरावर बदल अपेक्षित आहेत.

अभ्यासक्रम आशय आणि अध्यापनशास्त्र – (Criculum,Content and pedagogy)

उद्योजकता शिक्षक प्रशिक्षणात शिक्षकांच्या सर्व साधारण कौशल्ये आणि दृष्टीकोण यात

उद्योजकतेसाठी आवश्यक गटकार्य, स्वतःहून काम करण्याची तयारी, निर्णय क्षमता, समस्या निराकरण, नेतृत्व, समस्या स्विकारण्याची तयारी आणि सर्जनशिलता यासारख्या कौशल्य व क्षमतांचा समावेशकता प्रश्नच आहे. त्यात ज्ञान कमी पण कौशल्य व दृष्टिकोन यांचा समावेश जास्त आहे. शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांना सध्याचा अभ्यासक्रमाचे परिक्षण करावे लागेल, आणि त्यातील बदलांची दखल घ्यावी लागेल.

ह्याच बरोबरच उद्योजकतेचा कौशल्य व दृष्टिकोनासाठी नवीन अध्यापनाच्या पध्दतींची गरज आहे. शिक्षक प्रशिक्षणार्थी जर ही कौशल्ये आत्मसात करतील तरच ते व्यवसायीकदृष्ट्या शिक्षित होतील. उदा. प्रायोगिक अध्ययन, (प्रकल्पयुक्त कृती, कृतीयुक्त अध्ययन, 'अध्ययनसह रचनायुक्त (co-constracter), ह्या कृती शाळा महाविद्यालयाच्या बाहेरील असतील.) आणि सहभागी अध्यापन (participation Teaching) शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांना उद्योजकतेसाठी अध्ययनासाठी सक्षम आशय (Rich context for learning) करावा लागेल. तसेच शिक्षक प्रशिक्षणार्थीसाठी नवीन अध्यापनशालीय तंत्राचा शोध व विकसन करावे लागेल. त्यात कृतीयुक्त अध्ययन दृष्टिकोन प्रयोगासाठीची उसुक्ता, नविन गोष्टी क प्रयत्न आणि बहिस्थ वातावरणातील अध्ययनाची विस्तृत कक्षा विकसित करावी लागेल. शिक्षक प्रशिक्षणार्थींना स्वतः च्या अध्ययनाची स्वतः जबाबदारी घेणे आणि अध्ययन अनुमवावर निमर्हाण करणे आणि सेमिनार, वर्कशॉप आणि अध्ययन लॉगज त्याद्वारे स्वतः कार्यप्रवत होणे ह्यासारख्या बाकींना शिक्षक प्रशिक्षण संस्थांनी प्रोत्साहन दिले पाहिजे.

स्थानिक समाज व उद्योग आणि इतर संघटनांचा सहभाग :

शिक्षकप्रशिक्षणार्थींच्या प्रायोगिक अध्ययनासाठी संपूर्ण समाजाचा सहभाग, उद्योजक हयांची गरज आहे. परंतु असे घडणे जरा जिकीरीचे आहे. परंतु हे दोन दिशेने होऊ शकते.

(१) शिक्षक - समाज (Teacher to Community)

(२) समाज – शिक्षक (Community to Teacher)

(१) शिक्षक - समाज : (Teacher to Community)

रोजगार निर्मिती, आंतरवासिता, बाहेरील शैक्षणिक संस्थांमध्ये शिक्षक प्रशिक्षकांना रोजगार क्षेत्रातील आणि विविध कामाच्या क्षेत्रातला स्वतः अनुभव घेते ह्या बाबींचा समावेश होतो. ह्या प्रकारची सुविधा काही देशांमध्ये सुरु आहे. त्यात व्यावसायिक कौशल्य विकासनास महत्त्व आहे. काही ठिकाणी उद्योजकीय कौशल्ये त्यात गटात काम करणे, समस्या सोडविणे, बैठकांचे

नियोजन, आर्थिक बजेट यांसारख्या कार्यांचा अनुभव मिळणे, शिक्षक, उद्योग हयांच्यात दुवा साधण्यासाठी आंतरवासियता (Internships) देणे यामुळे शिक्षण आणि इतर संबधित घटकामध्ये संबध प्रस्थापित होऊ शकतात.

(२) समाज – शिक्षक (Community to Teacher)

अध्ययनाच्या विविध कृतींना मार्गदर्शन भरण्यासाठी विविध उद्योजकांची शिक्षक प्रशिक्षण संस्थामध्ये सहभागाची आवश्यकता आहे. उद्योगांमधील आव्हाने, अभ्यासकासाठी भेटी देणे त्यात NGO व इतर स्थानिक संस्थांचा सहभाग आणू शकतो.

समारोप : शिक्षक प्रशिक्षणातील उद्योजकता विषयासाठी अध्यापन शास्त्र एक आव्हान आहे. त्यासाठी व्यवस्थापनशास्त्राच्या पध्दती आत्मसात करणे महत्त्वाचे आहे. उद्योग आणि शिक्षण हयांनी पस्परसांमजस्याच्या कराराने ते शक्य होईल. उद्योग क्षेत्राचे योगदान अभ्यासक्रम विकसनात घेणे अपरिहार्य आहे. नवीन अध्यापनशास्त्राची भर पडू शकेल.

संदर्भ :

- 1) NCTE. (2010). Norms and Standards for Teacher Education Institutions. New Delhi: Member Secretary, NCTE.
- 2) Teacher Education for Entrepreneurship :Towards a Development agenda A Report and evaluation of the pilot action on training teachers for Entrepreneurship education initiated by the European Commission.(2011)
- 3) <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/best-practices/charter/>
- 4) http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/support_measures/training_education/doc/oslo_agenda_final_en.pdf